

CONDIȚIILE DE VIAȚĂ ALE ȚĂRANULUI ROMÂN DIN PERIOADA INTERBELICĂ REFLECTATE ÎN SCRIERILE OBSERVATORILOR OCCIDENTALI

Istoricii, economiștii și demografii din Occident care au urmărit evoluția societății românești de după primul război mondial, au comparat-o cu statele vecine, constatând o similitudine din multe puncte de vedere între acestea. Cercetările lor s-au fondat pe statisticile internaționale, pe cele din țările respective, pe propriile observații făcute la fața locului și pe informațiile orale sau scrise ale unor specialiști autohtoni. Unii dintre ei au încercat o comparație și cu țările din vestul continentului, evidențiind, în mod constant, o stare de lucruri defavorabilă estului Europei. Puțini dintre aceștia au expus însă în scrierile lor, măcar în mod sumar, condițiile istorice care au condus la discrepanțele dintre cele două zone ale continentului sau au relevat că și în Occident existau regiuni la fel de înapoiate din punct de vedere socio-economic ca cele din estul continentului. Adeseori, - observa Barbara Jelavich - s-a afirmat că între cele două războaie mondiale Peninsula Balcanică era cea mai săracă și mai înapoiată regiune a Europei, judecată care poate fi nedreaptă. Este adevărat că în epoca de referință principala problemă a regiunii o constituia condiția pauperă a țăranimii, care reprezenta aici majoritatea populației. Dar condițiile agriculturii din Balcani, deși primitive, se asemănau mult cu cele din alte regiuni neindustrializate. Observatorii străini - continua autoarea - au comparat prea des condițiile țăranului de aici cu cele ale clasei mijlocii din orașele Occidentului și nu cu echivalentul lui din satul Apusean. Or, deși situația materială a țăranilor din Balcani nu era deloc prosperă, ei nu trăiau mult mai prost decât micii fermieri din alte zone, ca, de exemplu, cei din Irlanda, din Scoția, din Portugalia și din alte regiuni rurale ale Americii¹.

Privitor la România, autorii din statele apusene constată, atunci când analizează efectele reformei agrare din 1921, o influență mai mult sau mai puțin profundă determinată de împroprietărire atât asupra condițiilor economice generale ale țăranilor, cât și asupra locuinței, alimentației și sănătății lor, în particular². Pe ansamblu - scria Otilia Georgescu-Roegen - țăranimea română a înregistrat între cele două războaie mondiale un hotărât progres economic, care, oricum, nu i-a afectat filozofia vieții. Stăpâni pe pământ, noii proprietari au fost capabili să producă recolte mixte, potrivit nevoilor personale și au putut să își hrănească mai bine familiile. Țăranii cred că o mai înaltă educație ar putea fi materializată acum în numărul sporit de fii și fiice ce urmează școli mai înalte³. Casa țărănească - nota Henry L. Roberts - apare îmbunătățită, prin introducerea unor materiale de construcție mai bune, a dușumelelor de lemn și prin alte facilități, care nu apar în statistici⁴. Ameliorări similare constată și Otilia Georgescu-Roegen, care scria că, în special după primul război mondial, casele țărănești erau construite cu ferestre mai mari, cu dușumele de lemn și cu acoperișuri de tablă⁵.

În privința alimentației, David Mitrany avea să constate că reforma agrară din 1921 manifestase asupra ei o influență mai rapidă și mai directă decât asupra locuinței. După împroprietărire, țăranii consumau mai puțin porumb și mai mult grâu, dovada fiind oferită de dispariția practică a pelagei⁶. La rândul său, Ifor L. Evans observa în primii ani de aplicare a reformei o creștere a consumului de carne. Pe când înainte de împroprietărire - consemna el - orice țăran mai înstărit nu era în stare să taie mai mult de un porc pe an pentru consumul propriu, acum aceștia își permit să sacrifice porci de trei ori pe an. De altfel, Evans găsea o

¹ Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Twentieth Century*, Volume 2, Cambridge, 1983, p. 190 și 240. Pentru detalii vezi Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, Third Edition, London, 1957, p. 296 - 297.

² Vezi David Mitrany, *The Land & the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917 - 1921)*, New York, 1968; p. 488 - 509; Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Rumania*, Cambridge, 1924; p. 161 - 163; Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars, 1918 - 1941*, Hamden, Connecticut, 1962, p. 77 - 89, 93 - 95; A. W. Palmer, *The Land between. A History of East Central Europe since the Congress of Vienna*, New York, 1970, p. 175; Hessel H. Tiltman, *Peasant Europe*, London, 1936, p. 21 și 111; Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 30 - 32, 55 și 83; James T. Shotwell, *A Balkan Mission*, New York, 1949, p. 35 - 37. Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, 1972, p. 342 - 343; Otilia Georgescu-Roegen, *The Agricultural Population of Romania*, in Library of Congress, Washington D.C., S.U.A., Microfilm Collections, Microfilm no 113 DR, 1953, p. 36 - 40.

³ Otilia Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 39 - 40.

⁴ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 80 - 81. Vezi și David Mitrany, *op. cit.*, p. 482.

⁵ Otilia Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 19 - 20.

⁶ David Mitrany, *op. cit.*, p. 488.

cauza a scăderii stocului de vite de după război și în consumul țărănesc sporit de carne. Țăranii, mai ales cei din Vechiul Regat, cultivau și consumau mai multe legume⁷.

Dar, cu toate progresele determinate de reforma agrară din 1921 în aceste direcții, situația de ansamblu a locuinței și a alimentației multor familii continua să rămână inadecvată în raport cu condițiile unui trai normal. Deși adeseori întâlnim opinii diferite privitoare la locuințele dintr-o anumită zonă a țării, chiar și acei autori care apreciau ameliorările distincte din sistemul de construcții, comparativ cu perioada antebelică, au reliefat în mod constant condițiile improprii ale multor case țărănești. În călătoria sa spre Sinaia, James T. Shotwell, care a vizitat în anul 1924 România, Grecia, Bulgaria, Iugoslavia și Turcia, la cererea lui Carnegie Endowment for International Peace, rămăsese contrariat de faptul că la nord de București, într-o regiune în care pământul părea foarte bun pentru agricultură, casele țărănești erau niște simple colibe, inferioare în mod distinct acelorale ale țăranimii iugoslave, „și dincolo de a putea fi descrise⁸. Circa un deceniu mai târziu, Hessel H. Tiltman, mergând spre Cernăuți, găsea că, pe o distanță de aproximativ 150 de kilometri de la București, casele țăranilor sugerau o oarecare prosperitate. Erau construite din lemn, multe din ele având trei camere. După această depărtare, influența Capitalei se pierdea și frontiera sărăciei apărea. Vile construite din lemn nu mai erau de văzut, acestea cedând locul modestelor colibe construite din vâlătuci, acoperite cu stuf sau cu balebă uscată și fără dușumele. Standardul permis era reprezentat printr-o cameră cu o singură fereastră în care dormea întreaga familie a țăranului, adesea împreună cu porcii și cu păsările din curte⁹. Bernard Newman, care vizitase în anii 1933 și 1937 numeroase sate din toate regiunile țării, scria că, față de oraș, contrastul rural îi părea vivid. Familia țăranului român trăia într-o colibă de lemn cu numai două camere, primitiv mobilată, adeseori patru sau cinci persoane locuind într-o singură încăpere¹⁰. La rândul său, Hugh Seton-Watson, descriind locuințele rurale din țările răsăritului Europei, observa că, deși cele mai multe din gospodăriile mijlocii situate în regiuni agricole prospere posedau case adecvate, o bună parte din ele erau lipsite de orice sens de igienă, iar posesorii lor făceau rareori uz de ce aveau mai bun în ele. Pe de altă parte, majoritatea micilor proprietari trăiau în cocioabe așa de primitive încât chiar și cei mai toleranți experți în probleme de igienă nu ar fi putut găsi ceva adecvat la ele. În mod obișnuit, într-un pat dormeau șase sau șapte persoane, adulți și copii¹¹.

Nici în domeniul regimului alimentar progresele de ansamblu nu au fost spectaculoase. Henry L. Roberts menționa că studiile întreprinse într-o serie de țări agrare din estul Europei evidențiau existența unei stări de subnutriție la un mare număr de locuitori rurali, timp în care, din rațiuni pur comerciale, produsele agricole erau canalizate de către factorii de conducere ai statelor respective spre export, fără a se lua în considerație cerințele alimentare ale locuitorilor¹². De altfel, David Mitrany, comentând expresia vehiculată în anumite cercuri ale societății românești, potrivit căreia țăranul român s-ar fi născut vegetarian, găsea că acest adevăr se referea mai degrabă la circumstanțele sociale decât la gustul personal al săteanului¹³.

S-a afirmat de către unii vizitatori străini, ca și de către numeroși autori români, că una din caracteristicile comunității rurale românești era, la fel ca și a celor din alte state balcanice, aceea că sătenii se puteau întreține aproape singuri și că hainele, covoarele, oalele, obiectele meșteșugărești și altele erau produse de către localnici¹⁴. Procesul era cauzat însă de veniturile modeste realizate de țăran, care nu îi permiteau să achiziționeze bunuri de pe piața urbană. Wilbert E. Moore cita România, într-un valoros studiu realizat la cererea Ligii Națiunilor, ca exemplu tipic unde absența produselor prelucrate în fabrici constituia o problemă, din cauză că țăranul român, care nu avea nici un interes pentru procurarea lor, ci doar pentru creșterea recoltei gospodăriei sale, nu participa nici ca vânzător, nici în calitate de cumpărător la piață¹⁵. Această stare de lucruri avea ca efect prelucrarea a mici cantități de bunuri de către industria

⁷ Ifor L. Evans, *op. cit.*, p. 163.

⁸ James T. Shotwell, *op. cit.*, p. 95.

⁹ Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 110. O prezentare a locuințelor țărănești pe regiuni vezi la Otilia Georgescu Roegen, *op. cit.*, p. 18 - 20.

¹⁰ Bernard Newman, *Balkan Background*. New York, 1945, p. 93.

¹¹ Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 92.

¹² Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 71 - 72.

¹³ David Mitrany, *op. cit.*, p. 486.

¹⁴ Bernard Newman, *op. cit.*, p. 94.

¹⁵ Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, League of Nations, Geneva, p. 27 - 28.

locală și, pe de altă parte, o piață redusă pentru produsele agricole¹⁶. Semiizolarea țărânului de schimbul economiei capitaliste, - scria Nicolas Georgescu-Roegen - explică eșecul industrial pe linia unei dezvoltări armonioase a diferitelor ramuri de activitate, precum industria, comerțul și băncile¹⁷. De altfel, chiar întreprinderile de comerț existente au fost totdeauna limitate la activități caracteristice unei economii primitive. Astfel, conform recensământului general al populației din 1930, 85,7 % din firmele comerciale se ocupau cu vânzarea mâncării și băuturii sau erau hanuri. Proiectarea formelor de viață ale țărănimii în orașe este reflectată de faptul că un mare procentaj din aceste firme, 60,5 %, existau chiar acolo¹⁸.

Pe ansamblu, însă, după primul război mondial, pretutindeni în țările din estul Europei numărul familiilor care își confecționau singure hainele a fost în descreștere, îmbrăcăminte de lucru fiind, în mod obișnuit, cumpărată, doar femeile purtând costume naționale și acestea mai cu seamă duminicile și la ocazii speciale. Dar, în pofida faptului că țărânii din statele est-europene nu aveau garderoba plină cu haine, producerea minimului necesar de îmbrăcăminte reprezenta o grea povară asupra venitului lor. În Transilvania, de exemplu, la gospodăriile cu proprietăți mai mici de 3 ha examinate de echipele sociologice conduse de Dimitrie Gusti, 61,9 % din venitul familiei era cheltuit pe haine. În Basarabia, la aceeași categorie de proprietari, media cheltuielilor familiei consta în 206 lei pentru îmbrăcăminte, această sumă echivalând cu prețul a 50 kg de grâu. Împreună cu încă 16 lei alocați în medie pentru biserică, această sumă, de 222 lei, reprezenta tot ceea ce cheltuia familia în decursul unui an, în afară de cumpărarea mâncării. Nu este surprinzător - nota Hugh Seton-Watson - că cu o așa de scăzută putere de cumpărare țărânii est-europeni nu erau capabili să se îmbrace adecvat. În multe părți puteau fi întâlniți țărani care purtau simple zdrențe, în unele regiuni aceștia formând majoritatea. În Basarabia și în Bosnia existau numeroase familii în care o pereche de pantofi se folosea de către două sau trei persoane¹⁹. James T. Shotwell scria că pretutindeni în aceste țări vizitatorul putea rămâne cu sentimentul că reformele agrare fuseseră prea mult întârziate. Aproape oriunde, chiar și acolo unde solul era bogat, populația trăia în sărăcie. Casele erau mici, chiar când familiile erau numeroase, și, deși fiecare țaran demn avea un costum bun de haine și fiecare femeie o rochie, acestea reprezentau cu puțin mai mult decât ceea ce aveau Țiganii, care trăiau în Apus la limita de jos a scării sociale²⁰.

Evaluări sănătoase pentru urmărirea standardului de viață din România nu au fost efectuate, ci numai estimări care pot servi doar ca bază orientativă. Singura analiză cuprinzătoare care permite o comparație între perioada postbelică și cea antebelică este oferită de studiul lui Colin Clark, solicitat de Societatea Națiunilor, *The Conditions of Economic Progress*, tipărit pentru prima dată în anul 1940 și reeditat de două ori. Metoda de calcul utilizată, mai ales pentru stabilirea nivelului din anii 1911 - 1914, când unele provincii românești se aflau sub stăpânire străină, este foarte complicată, iar rezultatele la care a ajuns autorul conțin, fără îndoială, o doză de aproximație²¹. Clark a stabilit venitul anual mediu pe locuitor activ pentru perioadele 1911 - 1914 și 1925 - 1934 în unități internaționale, în funcție de cantitatea de bunuri ce putea fi achiziționată de o persoană, socotită în dolari S. U. A. În anii 1925 - 1934 cel mai ridicat standard de viață se înregistra în Statele Unite ale Americii, cu o putere reală de cumpărare de 1 381 de unități internaționale pe locuitor activ. Valori mari existau, de asemenea, în Canada, în Marea Britanie, în țările din Peninsula Scandinavă, în Franța și în Germania. În schimb, standardul din țările din răsăritul Europei, în special din Balcani, era destul de scăzut, el reprezentând, în linii generale, o cincime din cel al S. U. A., astfel că un șomer nord-american sau englez avea un venit mai mare decât un țaran est-european care muncea. Spre deosebire de unele state vecine, precum Iugoslavia, unde, ca rezultat al apreciablei industrializări postbelice, nivelul de trai a crescut de la 271 la 330, în România, datorită unui proces similar de industrializare, el a scăzut însă de la 298 la 243. O diminuare și mai accentuată s-a înregistrat în Bulgaria, de la 479 la 259. Dedesubtul României stăteau în Europa, ca putere de cumpărare, doar Lituania și Albania²².

Tragedia vieții țărânului era însă mai mare, căci cifrele indicau media venitului pe locuitor activ socotită la populația țării luată ca un tot, pe când venitul țărânului reprezenta

¹⁶ *Ibidem*, p. 96.

¹⁷ Nicolas Georgescu-Roegen, *Economic and Social Structure of the Romanian Population*, in Library of Congress, Washington D.C., Microfilm Collections, Microfilm no. 2 551 no. 366 DR, 1956, p. 5.

¹⁸ *Ibidem*, p. 6.

¹⁹ Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 92.

²⁰ James T. Shotwell, *op. cit.*, p. 37.

²¹ Colin Clark, *op. cit.*, p. 40 și 132.

²² *Ibidem*.

numai circa două treimi din cel al muncitorului industrial. Mai mult decât atât, indicele se referea la persoana ocupată, iar aceasta avea soție și, în general, mulți copii²³. Existau, apoi, deosebiri marcante între diferite provincii sau regiuni. Cu excepția Banatului românesc, a provinciei adiacente Voivodina, din Iugoslavia, și a unor grupuri de sate din vestul Transilvaniei, unde se înregistra o reală prosperitate, peste tot țăranul trăia în sărăcie, care varia ca măsură de la zonă la zonă, de la sat la sat și de la familie la familie, dar sărăcie, comparativ cu nevoile minime de trai²⁴, cea mai pauperă populație din România fiind întâlnită în satele de moși din Munții Apuseni, iar în Iugoslavia pe coasta Dalmată²⁵.

Calculule privitoare la consumul per capita pentru anumite produse indicau, în unele cazuri, creșteri față de perioada antebelică, în special la cele realizate direct în exploatarea agricole, în altele un nivel staționar, iar în altele scăderi. Așa, de pildă, la cereale, în special la grâu, consumul a sporit după reforma agrară din 1921, în detrimentul exportului, timp în care consumul de bunuri din bumbac, care putea constitui o reală măsură de apreciere a puterii de cumpărare a săteanului, nu indica o creștere, comparativ cu perioada de sfârșit a veacului al XIX-lea²⁶.

Dacă în perioada de după reconstrucție din deceniul al treilea al secolului 20 cercetătorii occidentali ai societății românești au constatat o oarecare sporire a nivelului general de trai, în schimb ei relevă că anii crizei economice au avut un efect catastrofal asupra puterii de cumpărare a populației. Potrivit aprecierii unora dintre aceștia, venitul pe persoana ocupată s-ar fi situat, în 1930, între 60 și 80 de dolari pe an²⁷. Disparitatea prețurilor a accentuat și mai puternic scăderea nivelului de trai al țăranului²⁸. Cel mai puțin au avut de suferit de pe urma foarfecii prețurilor, comparativ cu anii anteriori, muncitorii de pe moșii plătiți în recoltă, care nu aveau, de altfel, ce pierde, întrucât, nerealizând produse agricole excedentare pentru piață, erau interesați de proporția recoltei primite, nu de prețul ei. După aceea au venit țăranii din satele izolate de căile de acces, care nu cunoscuseră niciodată o echitate economică, acoperind cea mai mare parte a nevoilor lor din producția proprie sau prin schimbul local. În perioada de recesiune, ei au intensificat, pur și simplu, procesul de cultură a pământului, lipsindu-se de puținele produse pe care le plăteau cu bani lichizi; când petrolul atingea un preț dincolo de mijloacele lor de achiziție, ei mergeau la culcare pe întuneric. Cu timpul, tot mai multe zone au intrat în această economie premonetară, până când o mare parte a țăranilor din întreaga regiune au reintrodus gospodăria închisă și tot mai multe grupuri sociale ale populației rurale au devenit dependente de acest sistem: bărbierul satului, hangiu, învățătorii cărora salariile le-au fost reduse ori nu le-au fost plătite. În anumite regiuni nici măcar sarea sau chibriturile nu mai puteau fi procurate. Moșierii înșiși au revenit pe scară largă la economia închisă, consumând propria pâine, carne și vin, plătind muncile în natură și deplasându-se cu greu de la conac²⁹. Dar, dacă aceste categorii sociale au putut astfel să se ajute singure prin mijloace drastice de a înceta de a fi consumatori ai pieții, prin același proces ele au tras în jos, în mlaștină, restul populației. Situația internațională a făcut industria celor mai multe țări dependentă de piața locală; acum, cu o proporție de 80 % din totalul locuitorilor încetând a mai fi consumatori ai pieții, producția industrială a căzut rapid și șomajul industrial a crescut în mod alarmant³⁰.

Reducerea puterii de cumpărare, cauzată de depresiunea economică mondială, a sporit alte poveri. În anii anteriori, de comparativă prosperitate, când prețurile ce puteau fi obținute pentru produsele agricole erau încurajatoare, mulți țărani mai înstăriți s-au îndepărtat de sistemul tradițional de agricultură făcut pentru subzistență. Ei au împrumutat bani de la bănci sau de la persoane particulare cu care și-au sporit suprafețele de pământ, le-au ameliorat, au cumpărat mașini agricole, semințe selecționate sau au plătit forță de muncă închiriată. Cei mai săraci dintre săteni au împrumutat, de asemenea, bani, dar pentru a cumpăra mâncare în perioadele critice ale anului, în lunile de dinaintea recoltării, când rezervele lor din recolta precedentă erau epuizate, pentru care au plătit dobânzi uzuare, de până la 50 % pe an și chiar mai mari. Ca urmare a izbucnirii crizei și a scăderii drastice a prețurilor produselor agricole, toți acești țărani datornici au

²³ Bernard Newman, *op. cit.*, p. 26 - 27; C. A. Macartney, *Problems of the Danube Basin*, Cambridge, 1940, p. 135.

²⁴ Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, 1956, p. 160; Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 96.

²⁵ Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 96.

²⁶ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 80 - 81.

²⁷ Bernard Newman, *op. cit.*, p. 26; Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 187.

²⁸ Wilbert E. Moore, *op. cit.*, p. 96.

²⁹ C. A. Macartney and A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe. A History*, London, 1962, p. 283; Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 20.

³⁰ C. A. Macartney and A. W. Palmer, *op. cit.*, p. 284.

devenit insolubili, astfel că chiar familiile mai prospere se considerau norocoase dacă se puteau aproviziona cu mijloace de subzistență³¹.

Insolubilitatea țărânului datornic în anii marii depresiuni economice a devenit o problemă comună tuturor țărilor din estul Europei, și numai a acestora, dar România nu a înregistrat - așa cum au afirmat unii istorici occidentali - cele mai mari datorii pe hectar din lume, din cauza dobânzilor ridicate plătite de săteni³², întrucât multe familii de țărani, mai cu seamă din rândurile celor mai sărace, nu avuseseră posibilitate de a obține credite. În realitate, debitele erau cu mult sub plafonul unor țări vecine. Astfel, potrivit calculelor Ligii Națiunilor, gospodăriile din România erau ipotecate pentru o datorie medie de 24,40 dolari pe ha, timp în care în Bulgaria ele suportau o ipotecă de numai 10,97 dolari, însă în Ungaria ea era de 33, 74, iar în Iugoslavia de 59 de dolari³³.

Dar, cu toate că depresiunea economică a lovit extrem de puternic agricultura, datorită particularităților economice ale micilor exploatare rurale, țărânii au fost capabili să își asigure cel puțin hrana zilnică din propriile gospodării. În cursul lunii mai 1931, ministrul S. U. A. la București, Charles S. Wilson, împreună cu însărcinatul cu afaceri ad-interim al Legației americane, J. C. Holmes, a efectuat o călătorie prin România, de peste 2 000 de km, pe ruta București, Ploiești, Buzău, Focșani, Bacău, Piatra Neamț, Fălticeni, Gura Humorului, Solca, Storojineț, Cernăuți, Mihaileni, Botoșani, Hârlău, Iași, Huși, Chișinău, Salcea, Tulcea, Babadag, Constanța, Silistra, Turtucaia, Oltenița, București. Comparativ cu cea dintâi vizită întreprinsă de Wilson în România, în anul 1904, ministrului american i s-a părut că modul de viață și de muncă al țărânului, ca și îmbrăcămintea, se schimbaseră puțin de atunci. Dar, - scria el - după propria noastră observație, țărânul individual nu este așa de puternic afectat de depresiunea economică, precum vor să demonstreze politicienii. El apare bine alimentat, în special în Moldova și în Dobrogea. Economiiștii români și foștii latifundieri - comenta Wilson - au condamnat reforma agrară din 1921, demonstrând că metodele îmbunătățite de cultură a pământului, inclusiv introducerea mașinilor, nu sunt posibile pe terenurile divizate în mici parcele. Aserțiunea are, probabil, adevărul la bază, dar, în timpuri ca cele de astăzi, când vânzarea produselor agricole nu este profitabilă, țărânul individual o duce, cu siguranță, mult mai bine decât muncitorul industrial, prin faptul că pământul său îi furnizează toate alimentele necesare³⁴.

Scăderea prețurilor produselor agricole, diminuând în mod substanțial veniturile producătorilor rurali, le-a afectat într-o proporție corespunzătoare și pe cele ale statului. Atașatul militar al S. U. A. la Belgrad și București, lt. col. F. L. Whitley, descria acest proces într-un studiu realizat în toamna anului 1933 asupra venitului național din perioada 1926 - 1932. Whitley a stabilit că agricultura contribuisese în 1929 la venitul național cu 117 635 milioane de lei, sau cu 63,4 %, din care cerealele singure cu circa 41 %, industria cu 39 342 milioane de lei, sau cu 21,23 %, iar celelalte servicii cu 28 350 milioane de lei, sau cu 15,30 %. Reducerea prețurilor cerealelor cu circa 60 % în 1932 a determinat - observa el - o descreștere a venitului național cu aproximativ 25 %³⁵.

Efectele marii depresiuni economice din 1929 - 1933 s-au resimțit deosebit de puternic la sate, vreme de câțiva ani, și în perioada de redresare a economiei. Pretutindeni în satele Europei puterea de cumpărare a țărănimii a eșuat substanțial a se reface după lovitura dată prin disparitatea prețurilor din anii recesiunii, disparitate care a persistat, la proporții diminuate, în întregul deceniu al patrulea. Rezultatul s-a concretizat într-o scădere generală a standardului de viață, pe care perioada de început a celui de-al doilea război mondial a accentuat-o. În particular, fiind obligat să cheltuiască redusele sale rezerve de bani pentru produse de primă necesitate, precum sare, petrol lampant, îmbrăcăminte etc., țărânul nu a mai fost capabil să cumpere unelte și, cu atât mai puțin, mașini agricole³⁶.

Deși statisticile realizate în România nu estimează inegalitatea veniturilor pe categorii sociale, cercetătorii străini au observat o diferență stridentă între standardul de viață al populației urbane și cel al țărânului, condamnând nu atât opulența orașului, cât neglijarea

³¹ Vezi Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 83; Hessell H. Tiltman, *op. cit.*, p. 20; Joseph S. Roucek, *Central Eastern Europe. Crucible of World Wars*, New York, 1946, p. 493.

³² Joseph S. Roucek, *Balkan Politics. International Relations in no Man's Land*, Westport, 1971, p. 213.

³³ Charles Upson Clark, *op. cit.*, p. 361.

³⁴ National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1930 = 1939, Document 871 A:00/1 și 871 A: 814 BESSARABIA (Raportul nr. 677, din 2 iunie 1931, trimis de Charles S. Wilson către Departamentul de Stat).

³⁵ *Idem*, document 871.51/942.

³⁶ Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 82.

condițiilor de trai de la sate³⁷. Aproape toți au observat un contrast izbitor între semnele evidente ale luxului vilelor și apartamentelor din sectoarele rezidențiale ale Bucureștilor, marile automobile, cluburile de iaht și moda parisiană din Capitală și condițiile de la țară. Imitarea "Parisului Estului" - scria Bernard Newman - are foarte puține legături cu văile satelor care formează adevărata Românie. Ea reprezintă însă o serioasă eroare politică. Din cauza lungii dominații otomane, România rămăsese înapoiată și nedezvoltată; împrumuturi străine au curs în țară - pentru că resursele ei naturale ofereau o bună siguranță -, dar puține dintre ele au fost cheltuite pentru bunăstarea poporului, în special pentru comunicații, linia de viață a economiei țărănești. În schimb, regi și politicieni s-au implicat în construirea unor luxoase capitale, mult prea mare și bogată pentru a țară de țărani³⁸. Calea Victoriei - continua Newman - este cea mai luxoasă stradă din Balcani, dar în doar câteva minute ajungi într-o mahala orientală, rău mirositoare și insalubră. Față în față stau veselia înflorită în mod artificial și mizeria adevăratei sărăcii, totdeauna mai evidente în oraș decât la sate. În Bulgaria, nici bogăția, nici sărăcia nu sunt așa de contrastante. În România, însă, sunt câțiva oameni care se îngrașă din nenorocirile altora și expun ostentativ bogăția adunată³⁹.

Vizitatorii străini ai țărilor Balcanice - scria mai târziu Robert Lee Wolff - au văzut în mod frecvent foarte puțin din realitățile satului, întrucât, adesea, ei stăteau în orașele capitală, în confort, discutând cu cei ce puteau conversa în limba lor. Vizitatorul Bucureștilor din preajma și din anii celui de-al doilea război mondial, de pildă, era orbit de casele luxoase, de mașinile splendide, de superbe restaurante cu nesfârșitele cantități de caviar și de frișcă, de expunerea ostentativă a giuvaerurilor și a îmbrăcăminții parisiene de la petreceri. Dar o infinit de mică porție a poporului român s-a bucurat vreodată de acest mod de viață. Bogăția lor a fost uneori moștenită din generații de moșieri, uneori, în timpurile mai recente, făcută prin afaceri, alteori sustrasă din fondurile publice. Ea a fost adesea investită în străinătate, în dolari ori în franci elvețieni. A fost aproape mai simplu de înțeles statele Balcanice fără a vizita orașele capitală. Țările Balcanice - continua Wolff - erau sărace. Țăranul a fost împovărat, încovoiat și adesea sfărâmat de greutatea sărăciei. Praful și baliga unui sat moldovean sau bosniac erau lumi îndepărtate de vitrinele magazinelor Bucureștilor ori Belgradului, dar mult mai tipice și mai pline de înțeles⁴⁰.

În timp ce folosirea surplusurilor în cheltuieli neproductive era o caracteristică a economiilor nedezvoltate, în România - scria Henry L. Roberts - această tendință a fost, cumva agravată de tradiționala prăpastie dintre țăran și grupurile conducătoare. Într-o anumită măsură, distribuția inegală a veniturilor a derivat din societatea agrară oligarhică de dinaintea primului război mondial, dar o mare cantitate din bogăția postbelică a fost câștigată prin industrie și finanțe și prin legăturile cu statul. Importanța politicii și a legăturilor cu guvernul în achiziția de bogăție în România era proverbială, în parte din cauză că guvernul juca un rol important în acțiunile economice⁴¹. Oricum, - conchidea Henry L. Robert - semnificația socială a acestei inegalități - reflectarea adâncului abis dintre sat și oraș - era deosebit de importantă, mai importantă decât efectele economice imediate⁴².

În întreaga perioadă interbelică mașinăria politică a statului a acționat constant în interesul industriei și finanțelor, a populației urbane, în general, pe cheltuiala și prin scăderea standardului de viață al țăranului până la sărăcirea lui⁴³. Pentru a acoperi cerințele de bani, agricultorii, datorită micilor lor exploatare, erau obligați de împrejurări, în mod obișnuit, să vândă populației urbane cele mai bune produse din gospodăriile lor. Astfel, ei ajutau orașele și industria, rămânând în urmă în privința stării sanitare, a locuinței, a alimentației și a educației generale. Pe de altă parte, produsele importate în țările cu economie predominant agricolă serveau, prin excelență, populației urbane și întreprinderilor industriale, din care populația rurală obținea, comparativ, beneficii nesemnificative, fenomen demonstrat de economistul Mihail Manoilescu, care evidenția că în România, în triumful comerțului dintre sat, oraș și piața străină, satul primea cu mult mai puțin, pe calea bunurilor și a serviciilor, decât oferea, diferența fiind câștigată de oraș⁴⁴. O altă caracteristică a antagonismului dintre sat și oraș a fost dată de faptul că cel dintâi reprezenta marile debitor, timp în care orașul

³⁷ Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 31.

³⁸ Bernard Newman, *op. cit.*, p. 91 - 92.

³⁹ *Ibidem*, p. 92.

⁴⁰ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 160.

⁴¹ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 81 - 82.

⁴² *Ibidem*, p. 82.

⁴³ Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 32; Bernard Newman, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁴ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 71 - 72.

reprezenta interesele marelui creditor⁴⁵. Astfel, datorită excesului mercantilist de după primul război mondial, antagonismul dintre sat și oraș, care s-a resimțit pretutindeni în centrul și în estul Europei, a căpătat în România un caracter din ce în ce mai acut⁴⁶.

Distribuția inegală a veniturilor nu a fost redusă printr-o restructurare a sistemului de taxare, care ar fi sporit impozitele pe venit și să le fi redus pe cele indirecte aplicate asupra bunurilor de consum, astfel că acestea din urmă au continuat să dețină ponderea principală în veniturile bugetului național. Guvernele statelor din Balcani au ezitat să stabilească impozite mari pe venituri, dar ele au plasat partea cea mai însemnată a poverii fiscale asupra articolelor de consum de strictă necesitate, în principal asupra articolelor care formau monopolul statului, ca sare, chibrituri, tutun și altele, impozite ce au rămas în permanență ridicate⁴⁷.

Țăranii fiind nevoiți să facă uz de ele, achitau în mod automat aceste impozite, în pofida faptului că ei nu resimțeau în mod vădit povara lor, dar ele au cântărit greu, mai ales în bugetele sătenilor săraci⁴⁸. În anul financiar 1935/1936, de pildă, 22,8 % din impozitele totale proveneau din cele pe venit și din alte impozite directe, 12,3 % din tranzacții asupra proprietăților, 12,1 % din impozitul pe cifra de afaceri, 7,9 % din taxe vamale și 44,9 % din impozite directe aplicate asupra bunurilor de consum⁴⁹. La prima vedere, impozitele directe plătite de țăranii din România păreau foarte mici, dar, în comparație cu sărăcăciosul venit al săteanului, ele reprezentau un sacrificiu substanțial. În plus, ele nu erau impuse pe venitul realizat, ca în industrie, ci pe mijloacele de producție, pe valoarea gospodăriei și a inventarului ei. Dacă, de exemplu, țăranul cumpăra un tractor sau construia un grajd, el plătea impozite mai mari. În anii agricoli nefavorabili, el muncea adesea în pagubă, dar trebuia să plătească impozitele, spre a nu fi evacuat de pe propriul pământ. Și când impozitul era alocat nu pentru îmbunătățirea condițiilor lui, ci spre îmbogățirea oficialilor, indignarea lui - scria Bernard Newman - putea fi înțeleasă⁵⁰.

Țăranii au avut de suportat însă și alte sarcini fiscale. După primul război mondial, datorită modului grăbit în care a fost realizată reforma agrară, consecințele politice ale "revoluției pământului" au devenit o chestiune de speculație. Transferul pământului a adus aproape imediat o situație încurcată. Deprecierea monedei naționale, care a redus la o umbră suma ce o aveau de plătit țăranii împroprietăriți, a complicat enorm sarcina Ministerului de Finanțe, care a realizat veniturile necesare acoperirii bonurilor de rentă de împroprietărire tot prin impozite impuse asupra țăranilor, care reprezentau 80 % din contribuabilii țării⁵¹.

De altfel, impozitele - observa Hessel H. Tiltman - au fost totdeauna o năpastă în viața țăranului. Opinia comună a tuturor sătenilor din satele românești de pe cuprinsul întregii țări cu care autorul a discutat a fost aceea că "agenții fiscali luau totul, iar statul nu dădea nimic în schimb". Un asemenea punct de vedere, confirmat și de alți observatori străini, are un fundament real, dar Tiltman este tentat să exagereze proporțiile sarcinilor fiscale suportate de săteni, când afirmă că țăranul trebuia să muncească șase luni dintr-un an pentru a-și plăti impozitele⁵².

În amplul studiu privitor la venitul național al României din perioada 1926 - 1932, realizat în toamna lui 1933 de lt. col. F. L. Whitley, pe baza rapoartelor statistice oficiale ale guvernului român, a rapoartelor Legației americane din București și a unor cercetări personale, atașatul militar al S. U. A. la Belgrad și București evidențiază locul însemnat al contribuțiilor fiscale la crearea lui. După opinia lui Whitley, impozitele erau, în general, mari, iar sistemul de colectare împovărător, cu atât mai împovărător cu cât scadența acestora se aglomera într-o perioadă scurtă de timp. Țărănimea, care reprezenta 80 % din populația țării și ducea o viață simplă, nu era impusă la impozite directe prea mari. Acest fapt a făcut ca sistemul de taxare, socotit *per capita*, să apară mai ponderat decât în țările vecine. Astfel, în 1931, media impozitelor pe cap de locuitor se ridica în România la 8,68 dolari, pe când în Iugoslavia ea era de 11,97 dolari, iar în Ungaria de 22,62 dolari. Cea mai ridicată proporție a impozitului era aceea percepută pe venitul total, care lui Whitley i se "părea formidabilă". Cum acesta era stabilit asupra veniturilor celor bogați, cu multiple surse de câștig, el era în mod efectiv evitat sau redus de multe persoane cu influență, oameni politici, mituitori, sau prin

⁴⁵ Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁶ David Mitrany, *op. cit.*, p. 561.

⁴⁷ Barbare Jelavich, *History of the Balkans. Twentieth Century*, volume 2, Cambridge, 1983, p. 241.

⁴⁸ Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 83 - 84.

⁴⁹ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 81 - 82.

⁵⁰ Bernard Newman, *op. cit.*, p. 93.

⁵¹ Ifor L. Evans, *op. cit.*, p. 175 - 176.

⁵² Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 20, 111 și 114.

mijloace diverse. Mita și favoritismul apăreau proeminente în evaziunea fiscală, astfel că cei mai înstăriți plăteau, de regulă, procente mai reduse, comparativ cu grosul populației⁵³.

Opinii critice privitoare la sistemul general de impunere fiscală întâlnim și la George Clenton Logio. Un sistem sănătos de politică fiscală - scria el, în 1932, - ar fi putut lua în considerație faptul că contribuabilul român era sărac. Nu se comitea o greșală atunci când se afirma că în acel an cel puțin 80 % din populația României era datoare. Or, când 80 % din locuitorii țării nu își puteau plăti nici debitele și nici măcar dobânzile asupra lor, cum se aștepta statul să ridice de la ei sumele care îi trebuiau pentru serviciile publice⁵⁴.

Una din acuzațiile aduse de mulți dintre observatorii din statele occidentale guvernărilor României a fost aceea că ele nu au corelat mijloacele de comunicații cu cerințele agriculturii. Această necorelare constituia - potrivit opiniei lor - un factor vinovat în mare măsură nu numai de sărăcia țaranului, ci și de gradul scăzut de prosperitate al națiunii și al individului, în general, Șoselele și căile ferate din România au rămas și după primul război mondial neadecvate cerințelor populației. Ele erau - după expresia lui David Mitrany - "cu mult sub cerințele unei industrii ale cărei șanse de comercializare depindea de posibilitatea de a transporta un mare volum în mod sigur și ieftin într-un interval scurt de timp"⁵⁵. Pe o mare parte a teritoriului României nu existau șosele adecvate, ci doar "piste de praf" (*dust-tracks*)⁵⁶. În primul deceniu postbelic, în România nu s-a întreprins aproape nimic pentru a îmbunătăți și dezvolta rețeaua rutieră, astfel că chiar cele câteva magistrale, precum șoseaua ce mergea de la București spre regiunea puternic industrializată a Văii Prahovei, continuau să rămână nereparate⁵⁷. Hessel H. Tiltman, descriind starea principalelor șosele din România, preciza că ea era așa de rea încât o viteză de 10 mile (16 km) pe oră era riscantă pentru o mașină grea⁵⁸.

Calea ferată rămânea, ca sistem, la fel de inadecvată și inefficientă pentru distribuția în țară a alimentelor necesare, fără a se lua în calcul necesitatea imperioasă de export a cantităților maxime de produse agricole⁵⁹. Pe lângă faptul că România poseda o lungime nesemnificativă de linii duble, de la Belgrad până la Cernavodă nu mai exista nici un pod peste Dunăre, nici feroviar, nici rutier⁶⁰. În 1924, de pildă, se estimase de către exportatori că rețeaua de căi ferate a țării se afla într-o absolută imposibilitate de a asigura până la finele anului transportul spre porturi a surplusului de recoltă și că chiar dacă s-ar fi împrumutat mii de vagoane din alte țări, această acțiune tot nu ar fi putu fi încheiată în timpul propus. Or, viteza livrării reprezenta un factor vital în obținerea unor prețuri satisfăcătoare la produsele agricole⁶¹.

Absența bunelor comunicații a contribuit, alături de alți factori, la menținerea agriculturii în stare de inapoiere. Ea l-a rupt pe sătean de piață, făcând ca întregul comerț agricol țărănesc să rămână local și creând deficite multor regiuni agricole⁶². Ca și înainte de război, după 1918, carul cu boi, având o viteză de circa 3 km pe oră, continua să rămână principalul mijloc pentru transportul recoltei săteanului. "Imaginați-vă - scria Tiltman - un fermier din Wiltshare care posedă mult lapte, brânză, unt, păsări, ouă și grâne, dar nici un mijloc de a duce aceste bunuri la Londra și a le transforma în bani, în afară de carul cu boi, și să-i ia peste trei zile călătoria și alte trei zile înapoierea, și una din rațiunile sărăciei țaranului devine evidentă"⁶³.

La dezarticularea căilor de comunicații se adăugau taxele de transport împovărătoare impuse asupra produselor agricole. Țăranul, care ar fi putut deveni cel mai bun client al sistemului feroviar, asigurându-i pe această cale fonduri pentru ameliorare, - scria Robert Lee Wolff - era astfel împiedicat de a-l folosi⁶⁴. De altfel, Hessel H. Tiltman preciza că în satul românesc, după impozite și prețurile neremuneratorii ale cerealelor și animalelor, al doilea subiect important de discuție era legat de lipsa mijloacelor de transport. "La ce ar folosi să

⁵³ National Archives of the United States of America, Washington, D. C., Record Group Number 59, Decimal File 1930 - 1939, document 871.51/942.

⁵⁴ George Clenton Logio, *Rumania. Its History, Politics and Economics*, Manchesters 1932, p. 143.

⁵⁵ David Mitrany, *op. cit.*, p. 442.

⁵⁶ Benrard Newman, *The New Europe*, New York, 1972, p. 236; Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 114.

⁵⁷ David Mitrany, *op. cit.*, p. 442.

⁵⁸ Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 114.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 115.

⁶⁰ Bernard Newman, *Balkan Background*, p. 99.

⁶¹ Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 115; Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 167.

⁶² Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 167.

⁶³ Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 115.

⁶⁴ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 167.

încerc să cultiv mai mult - îi declarase un țăran - când nu putem deja să transportăm spre piețe ceea ce producem”⁶⁵.

Or, abia după marea depresiune economică starea mijloacelor de comunicare a cunoscut un început de ameliorare, prin modernizarea unor șosele, prin dublarea unor tronsoane de cale ferată și prin introducerea liniilor de autobuze, cărora li s-a permis să facă concurență transportului feroviar. Oriunde au fost introduse căi de comunicații mai bune, linia de viață a economiei țărănești și tiparul vieții săteanului s-au îmbunătățit; el a fost adus destul de aproape de piață și tentat să își valorifice producția prin introducerea unor culturi mai intensive, mai profitabile⁶⁶.

Ceea ce a șocat pe mulți dintre observatorii străini ai realităților românești a fost discrepanța dintre resursele țării și sărăcia populației. România - scria Bernard Newman - este un pământ iritant. Bulgarii sunt săraci, pentru că țara lor nu poate fi niciodată bogată. În schimb, România are așa de multe bunuri pe care alte state le doresc - un sol bogat, un mare surplus de grâne și un imens venit din țitei. Ea poate să își asigure mari cantități de monedă străină pentru cumpărături de peste graniță pe o scară negată Bulgariei. Cu toate acestea, standardul de viață din România este mai scăzut⁶⁷. Faptul că Bulgaria, țara îndeobște considerată cu cele mai sărace resurse din răsăritul Europei⁶⁸, avea, totuși, un nivel mediu de viață superior României, ale cărei bogății erau mult mai mari, i-a determinat pe unii observatori străini să considere administrația guvernamentală total responsabilă pentru nivelul de trai al locuitorilor țării⁶⁹. “Eu - scria Bernard Newman, pornind de la argumentul că guvernul român patrona un sistem comercial al produselor agricole neprofitabil pentru agricultori, fiind, în consecință, vinovat pentru standardul lor scăzut de viață - nu mă pot niciodată obișnui să văd țărani, care produc suficiente alimente pentru familiile lor și un mare surplus pentru vânzare, fără ghetă în picioare și fără nici un ban în buzunar”⁷⁰. La rândul său, Joseph S., Roucek a introdus în partea consacrată României din lucrarea *Balkan Politics. International Relations in no Man's Land*, un capitol intitulat *Paradoxul economic*, în care evidenția că din cauza lipsei inventarului modern necesar exploatării unui sol bogat producția realizată era mică, aceasta având drept urmare o viață precară a țăranului care îl stăpânea⁷¹.

Observațiile specialiștilor occidentali despre stările de lucruri de la sate au în vedere și alte aspecte mai puțin importante, la expunerea cărora am renunțat. Critica lor privitoare la problemele majore ale țăranimii pornește de la ideea necesității găsirii de către guvernanți a unor soluții care să îi amelioreze statutul socio-economic. Dacă, uneori, observațiile occidentalilor îi pot părea cititorului neavizat prea severe, comparativ cu ceea ce el cunoaște din istoriografia autohtonă, criticismul lor nu trebuie, totuși, negat, mai cu seamă că el nu are la bază resentimente față de societatea românească.

⁶⁵ Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 114.

⁶⁶ Robert Lec Wolff, *op. cit.*, p. 167.

⁶⁷ Bernard Newman, *op. cit.*, p. 91 - 92.

⁶⁸ Hessel H. Tiltman, *op. cit.*, p. 117.

⁶⁹ Bernard Newman, *The New Europe*, p. 236.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 237.

⁷¹ Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 213.